

NEMIS TARJIMA NAZARIYASI TARIXI**Kjetil Berg Henjum**

Bergen universiteti professori. Norvegiya.

Xoliyarov Lutfulla Tashkuvatovich

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada nemis tarjima nazariyasining tarixiy taraqqiyoti va uning nemis tilining shakllanishi hamda rivojlanishidagi o'rni tahlil qilinadi. Tarjimaning qadimgi yuqori nemis davridagi glossalardan tortib, yangi yuqori nemis davridagi nazariy yondashuvlarga bo'lgan bosqichma-bosqich evolyutsiyasi ko'rsatib beriladi. Maqola tarjimaning madaniy, lingvistik va estetik jarayonlarga ta'sirini hamda tilning normativlashuvi va madaniy identifikatsiyalanishidagi rolini yoritadi.

Kalit so'zlar: tarjima nazariyasi, nemis tili tarixi, glossalar, Luter tarjimasi, begonalashtirish, nemislashtirish, romantik tarjima, Shleyermaxer.

Kirish

Nemis tarjima nazariyasi va tarjima amaliyoti tarixi nemis yozma tilining shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi omil bo'lgan. Asrlar davomida tarjima nafaqat xorijiy — avvalo lotin, keyinchalik fransuz va ingliz tillari — o'zlashtirilishining vositasi, balki nemis tilining ichki tizimi, grammatik va stilistik imkoniyatlarini kengaytiruvchi kuch sifatida ham xizmat qilgan. Ushbu maqolada nemis tarjima nazariyasining tarixiy taraqqiyoti bosqichma-bosqich ko'rib chiqiladi hamda uning nemis til tarixi uchun ahamiyati tahlil qilinadi. Maqsad — tarjima nazariyasining tarixiy shartlanganligi va nisbiyligini, har bir davrda yangi kommunikativ chaqiriqlarga mos ravishda o'zgarib borganini ko'rsatishdan iborat.

1. Qadimgi yuqori nemis davri: tarjima orqali tilning joriy qilinishi

VIII–XI asrlarda shakllangan qadimgi yuqori nemis yozma madaniyati deyarli to'liq tarjima faoliyatiga tayanadi. Glossalar, so'zma-so'z izohlar va mustaqil tarjimalar lotin ilmiy-diniy merosini nemischaga ko'chirishning ilk shakllari bo'ldi. Bu davr tarjimalarining asosiy vazifasi — xalq tilining lotin xristian madaniyatiga vositachilik qilishi edi.

Monastirlarda amalga oshirilgan tarjimalar lotin matnlarini tushunish hamda lotin tilini o'rgatishga qaratilgan bo'lib, ularning amaliy vazifasi monastir maktabi bilan belgilanadi. Shu bois “qo'pol so'zma-so'zlik” yoki “qullarcha bog'liqlik” kabi stereotiplar bu davr tarjimalariga mos kelmaydi: aksincha, ular nemis tilining semantik va stilistik imkoniyatlarini izchil kengaytirgan madaniy-lingvistik laboratoriya sifatida qaralishi lozim.

Bu bosqich nemis tilining lotin “korseti” orqali madaniy tayanch yaratish davri bo‘lib, aynan tarjima nemis tilini keyinchalik mustaqil ilmiy va adabiy tilga aylanishiga zamin yaratdi.

2. O‘rta yuqori nemis davri: adabiy tilning kengayishi va moslashtiruvchi tarjima

XI asrdan XIV asrga qadar bo‘lgan davrda nemis tili lotin bilan yonma-yon turli ixtisoslashgan sohalarga kirib boradi. Ayniqsa saroy adabiyoti va diniy-falsafiy proza tarjima orqali yangi janrlar yaratadi. Fransuz saroy epikasi ta’siri ostida shakllangan nemis matnlari ko‘pincha manba matndan ancha uzun bo‘lib, kengaytirish, izohlash, qisqartirish, mahalliyashtirish kabi erkin yondashuvlarga tayanadi.

Bu davr tarjimasida bugungi ma’nodagi “aniq ekvivalentlik” tushunchasidan yiroq: tarjimonning maqsadi matnni nemis o‘quvchisi muhitiga kiritish, uni “o‘zlashtirish” bo‘lgan. Shu bilan birga so‘zma-so‘z interlinearlar, yarim-moslashtirilgan shakllar va qayta yozish amaliyoti parallel yashagan.

O‘rta va dastlabki yangi yuqori nemis davrida tarjima nemis tilining lotin hukmron yozma madaniyatidan mustaqillashuvining asosiy omili bo‘lib xizmat qildi.

3. Dastlabki yangi yuqori nemis davri: tarjima nazariyasining shakllanishi

XIV–XVII asrlarda nemis tilining umumiy yozma shakli shakllanadi va lotinni siqib chiqarish jadallashadi. Bu jarayonning markazida **Martin Luter** turadi. Uning Injil tarjimasida “nemislashtirish” tamoyiliga asoslanib, “oddiy odam tili”ni adabiy me’yorga ko‘taradi. Luterning tarjima haqidagi risolasi — *Sendbrief vom Dolmetschen* (1530) — nemis tarjima nazariyasining ilk konseptual matnidir.

Shu davrda tarjima prinsiplari ochiq muhokama qilina boshlaydi. “Vena maktabi” (XIV–XV asrlar) ikki asosiy yo‘nalishga — lotin formal xususiyatlarini tiklovchi tarjimalar va xalq tiliga moslashtiruvchi tarjimalarga — ajraladi. Dastlabki gumanistlar orasida ham latinchalovchi (Niklas von Wyle) va erkin moslashtiruvchi (A. von Eyb, G. Steinhöwel) yondashuvlar qarama-qarshi turadi.

Bu qarama-qarshilik xalq tili va olimlar tili o‘rtasidagi farq bilan izohlanadi: xalq tiliga mo‘ljallangan tarjimalar ommalashtirish va tushunarli qilishni ko‘zlagan.

4. Yangi yuqori nemis davri: normativlashtirish, til yaratish va klassik nazariyalar

XVII asrdan boshlab nemis adabiy tili mustahkamlanadi. Martin Opits va Justus Georg Schottel nemis tilining poetik va grammatik asoslarini mustaqil tizim sifatida belgilab beradi. Tarjima esa bu jarayonda tilni sinovdan o‘tkazuvchi va rivojlantiruvchi katalizator vazifasini bajaradi.

XVIII asrda tarjima nazariyasi estetika va poetika bilan chambarchas bog‘lanadi.

Y. X. Gottshed va Y. Y. Braytinger o‘rtasidagi munozaralar tarjimaning normativ poetika bilan munosabatini yoritadi:

- **Gottshed** — tarjima nemis poetik normalariga mos kelishi kerak; kerak bo'lsa tuzatish mumkin.
- **Braytinger** — originalga maksimal sodiqlik; begona metafora, idiom va grammatik shakllarni nemis tilida qayta yaratish.

Gomer tarjimasi bilan tanilgan **J. H. Voss** Braytinger yo'lini amalda davom ettirdi va nemis she'riy tilini yangiladi. **A. V. Shlegel** va ayniqsa **F. Shleyermaxer** esa romantik tarjima konsepsiyasini shakllantirdi.

Shleyermaxer tarjimaning ikki usulini qat'iy ajratadi:

1. **O'quvchini muallifga yaqinlashtirish** — begonalashtirish.
2. **Muallifni o'quvchiga yaqinlashtirish** — nemislashtirish.

Uning fikricha, haqiqiy badiiy tarjima faqat birinchi yo'l — begona til unsurlarini saqlash orqali amalga oshiriladi. Shleyermaxer "tarjima tili"ni, ya'ni me'yorlardan ongli og'ish tamoyilini yoqlaydi.

5. Zamonaviy nuqtai nazar: tarjimaning tildagi o'rni

Yangi yuqori nemis yozma tili to'liq shakllangach, tarjimaning til tarixi uchun bevosita transformativ roli kamaygan bo'lsa-da, uning madaniy va estetik ahamiyati saqlanib qoladi. XVIII–XIX asrlarda tarjima ko'payishi tillarning o'zaro "tarjima qilinuvchanligi"ni kuchaytiradi, ammo madaniy idiosinkraziyalar doimo tarjimani muammoli qiladi.

Zamonaviy konsensus shundan iboratki, nemis tili bugun "sun'iy tarjima tilisiz" ham begona matn avtonomiyasini uzviy tasvirlash imkoniyatiga ega. Biroq, tarjima har doim yangi kommunikativ chaqiriqlarni yuzaga chiqaradi. Har bir tarjima qilingan matn — o'z navbatida — qayta tarjima ehtiyojini yaratadi.

Xulosa

Nemis tarjima nazariyasi tarixi nemis tilining shakllanishi, normativlashuvi va madaniy o'ziga xosligini topish tarixiga chambarchas bog'liq. Qadimgi yuqori nemis davridagi glossalardan tortib romantik davrning begonalashtiruvchi konsepsiyalarigacha bo'lgan jarayon tarjima amaliyotining doimo tilni boyituvchi va sinovdan o'tkazuvchi kuch sifatidagi rolini namoyon etadi.

Har bir tarixiy bosqichda tarjima:

- yangi kommunikativ chaqiriqlarga javob bergan,
- til tizimini kengaytirgan,
- madaniyatlararo o'zlashtirish vositasi bo'lgan,
- nazariy mulohazalar uchun asos yaratgan.

Shu ma'noda tarjima nafaqat til tarixining in'ikosidir, balki uning faol harakatlantiruvchi mexanizmidir. Tarjima jarayoni tugamaydi: til, madaniyat va o'quvchining qabul qilish sharoitlari o'zgargan sari tarjima nazariyasining vazifalari ham yangilanib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Luther M. Sendbrief vom Dolmetschen (1530). In: Kurt Aland (Hrsg.), Luthers Werke in Auswahl, Bd. 5. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt. 1983.
2. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens (1813). In: Hans Joachim Störig (Hrsg.), Das Problem des Übersetzens: Übersetzungswissenschaftliche Beiträge aus drei Jahrhunderten (S. 38–70). Stuttgart: Kohlhammer. 1973.
3. Gottsched J. Ch. Versuch einer kritischen Dichtkunst. Stuttgart: Reclam. 1972.
4. Hermans T. Translation in Systems: Descriptive and Systemic Approaches Explained. Manchester: St. Jerome. 1999.
5. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft (8. Auflage). Tübingen/Basel: A. Francke. 2011.
6. Stolze R. Übersetzungstheorien – Eine Einführung (7. Auflage). Tübingen: Narr. 2011.